

Innledning

Claudia Lenz, Solveig Moldrheim
og Peder Nustad

Særtrykk fra Dembra-publikasjon nr. 3

Innledning

Claudia Lenz, Solveig Moldrheim
og Peder Nustad

2

Denne utgaven av Dembra-publikasjonen utgis på et tidspunkt som på mange måter aktualiserer spørsmål om fordommer, eksklusjon og diskriminering. Både samfunn og skole har blitt stilt overfor en rekke utfordringer på grunn av Covid-19-pandemien, ikke minst knyttet til utenforskap og ekskludering. Så ble rasisme satt på dagsordenen igjen, ansporet av drapet på George Floyd i USA. Disse skjellsettende hendelsene faller i en periode der Skole-Norge forbereder seg på implementering av nye læreplaner høsten 2020, som med økt vektlegging av verdigrunnlaget gir større rom for skolens arbeid med demokrati og forebygging av gruppefiendtlighet. Siden Dembra startet opp i 2013, har disse temaene stadig fått fornyet relevans i takt med hendelser og utviklinger på samfunnsnivå. Men aldri før har Dembra fått relevans på så mange plan samtidig som i dette året, 2020.

De nye læreplanene som innføres til høsten, er et stort løft for landets skoler. I den mest kritiske koronatiden var det kanskje noen som tenkte at løftet ville bli for stort. Samtidig gir de nye læreplanene skolene bedre muligheter til å forholde seg aktivt til utfordringene som aktualiseres både av koronaviruset og av rasismediskusjonen. Koblingen til skolens verdigrunnlag er styrket i de nye planene. Gjennom sin praksis skal skolene støtte opp om menneskeverd, likeverd og kulturelt mangfold, kritisk tenkning, engasjement, miljøbevissthet og demokrati. Dette innebærer at skolen også må motarbeide rasisme. Læreplanene understreker skolens brede dannelsesmandat.

Overordnet del konkretiserer skolens verdigrunnlag, blant annet gjennom å vektlegge at:

Skolen skal fremme demokratiske verdier og holdninger som motvekt mot fordommer og diskriminering. Skolen skal også skape respekt for at mennesker er forskjellige, og elevene skal lære å løse konflikter på en fredelig måte.

Et av målene med fagfornyelsen er å koble arbeidet med skolemiljø og arbeidet i fagene tettere sammen, ikke minst ved å løfte frem prinsipper som sosial læring og inkludering som skal gjennomsyre skolens helhetlige arbeid med trygt og inkluderende skolemiljø. Skolen skal være et trygt sted for elevene å være på, og paragraf 9a pålegger skolen å jobbe systematisk med godt læringsmiljø.

Her kan språkbruk tas som et eksempel. Språket vi bruker har store konsekvenser for den enkeltes opplevelse av å høre til, føle seg anerkjent og verdsett. Elevene skal bli bevisste og ansvarsfulle når det kommer til språket de bruker. Gruppebaserte skjellsord kan oppleves som nedsettende, sårende og krenkende. Den fordomsfulle slengbemerkningen kan ta knekken på noen som opplever gruppebaserte krenkelser på kroppen hele tiden. Noen blir sinte av slikt, andre kan bli tause eller syke.

Samtidig inngår slike skjellsord i dynamikker av grensesetting og identitetsdanning hos elevene som gjør det lite hensiktsmessig å operere med rigide forbud og nulltoleranse. Det tverrfaglige temaet demokrati og medborgerskap legger opp til utforskende og reflekterende arbeidsmåter relatert til utfordringer med språkbruk blant annet samfunnsfag, KRLE og språkfagene.

Et slikt arbeid skaper gode forutsetninger for en samtale om hvilke regler for respektfull samhandling som skal gjelde i klasserommet og på skolens andre

arenaer. Artikkelen til Kristine Hasund i denne publikasjonen undersøker på hvilken måte de mest vanlige ordene som brukes som gruppebaserte skjellsord i skolene – «homo», «hore», «jøde» og varianter av «n-ordet»¹ – er negativt ladet på forskjellige måter, eller er gjenstand for elevenes forhandling.

De tre tverrfaglige temaene, folkehelse og livsmestring, demokrati og medborgerskap og bærekraftig utvikling, gir mulighet til å koble undervisningen til det som omtales som de store samfunnsutfordringene. Her er temaer relatert til identitet, tilhørighet og relasjoner mellom majoritet og minoritet i høyeste grad aktuelle. Et av spørsmålene som skaper stort engasjement både i skolen og i samfunnet ellers, er spørsmålet om hva det vil si å være norsk.

Artikkelen til Marta Bivand og Mette Strømsø i denne publikasjonen viser hvordan dette spørsmålet handler om å trekke grenser, mellom det som er norsk og det som ikke er det. De to forskerne har gjennomført et undervisningsopplegg om norskhet med 300 elever på 6 videregående skoler. Samtalene med elevene viser et mangfold av forståelser av norskhet, men der elementer som språk og hudfarge spiller tydelig inn. Spørsmålet om hudfarge avslører en tvetydighet som også har gått igjen i den aktuelle rasismedebatten. Elevene mener hudfarge bør være irrelevant, samtidig som hudfarge ofte erfares som grense for å bli sett på som norsk eller ikke.

Samtalene med elevene viste hvordan spørsmålet om norskhet kan bidra til å trekke grenser mellom vi og de andre i skolen. Men spørsmålet kan også bidra til refleksjon over mangfoldet i det norske fellesskapet.

Skolens nye læreplaner vektlegger kritisk tenkning, og dette er synliggjort i alle fag. Kritisk tenkning er blant annet viktig for å avkle generaliseringer og fordommer om andre. Kritisk tenkning handler ikke nødvendigvis om å være kritisk, forstått som å være negativ. Det handler ikke minst om å kunne reflektere, stille spørsmål, undre seg og se en sak fra andre sider. Omtalen i overordnet del og operasjonalisering i læreplanene i fagene går langt ut over en smal forståelse av kritisk tenkning som kildekritikk eller formelle analytiske operasjoner.

Kritisk tenkning beskrives som en grunnleggende reflekterende og selvreflekterende tilnærming til virkeligheten, som også omfatter evnen til å «forstå at (...) egne erfaringer, standpunkter og overbevisninger kan være ufullstendige eller feilaktige» (1.3.).

«forstå at (...) egne erfaringer, standpunkter og overbevisninger kan være ufullstendige eller feilaktige»

Å innøve denne evnen er grunnleggende for demokratisk, respektfull samhandling, men også for å hindre utviklingen av låste, fordomsfulle forestillinger om «de andre».

Metoder for dette vil være viktig både i skole og lærerutdanning – for eksempel filosofisk samtale. Ingun Steen Andersens bidrag i denne utgaven beskriver hvordan dialogiske undervisningsformer og filosofisk samtale bidrar til å innøve måter å snakke sammen på som går ut på å se og forstå hverandres posisjoner – ikke minst der denne posisjonen oppleves som forstyrrende, provoserende eller kontroversiell.

Overordnet del understreker videre at kritisk tenkning innebærer en kritisk holdning til anerkjente

---

¹ N-ordet viser til det rasistiske ordet «neger». Mange opplever det som problematisk og sårende når dette ordet nevnes, og vi bruker derfor omskrivingen istedenfor.

---

sannheter og etablerte praksiser. Det er viktig både å kunne stille spørsmål ved ulike aspekter i samfunnet, men også å kunne inngå kompromisser og finne fram til løsninger. Demokrati er ikke bare deltakelse gjennom valg, det handler også om at det finnes en velfungerende offentlighet, der ulike synspunkter og perspektiver diskuteres. Når Julie Ane Ødegaard Borge analyserer spenningsforholdet mellom tilpassning og kritisk tenkning med utgangspunkt i skolevalg, stiller hun viktige spørsmål om hvordan praksiser relatert til demokratilæring faktisk kan bidra til myndiggjøring.

De nye læreplanene legger elevmedvirkning til grunn, og har en bred forståelse av demokrati, som også inkluderer slik kritisk refleksjon i fellesskap. Demokratisk praksis i skolen gjør seg gjeldende i undervisningens innhold, undervisningsmetodene og samhandlingsformene. Bidragene i denne utgaven belyser og konkretiserer samtlige av disse dimensjonene.

Fagfornyelsen er imidlertid ikke den eneste eller mest fremtredende konteksten som gir Dembra aktualitet.

Covid-19-pandemien har på mange måter vært en stresstest for samfunnene omkring i verden. Fremfor alt er det snakk om en helsekrise med en høy økonomisk og – kanskje også – demokratisk pris. Da hele befolkningen våren 2020 ble beordret til å holde seg hjemme, ha hjemmekontor og organisere barnas skolegang hjemme, skjedde dette med utgangspunkt i et uvisst kunnskapsgrunnlag. Fort spredde også feilinformasjon, myter og konspirasjonsteorier seg. Gamle og nye fiendebilder kom på banen, og det ble tydeligere enn noen gang hvor viktig evnen til kritisk tenkning er for å verne om demokratiet i en krisetid.

Hvor stor grad av politisk uenighet og skepsis mot maktkonsentrasjon hos de som styrer er sunt i en slik krisesituasjon? Noen autoritære ledere

benyttet anledningen til å feste grepet om makten og kve oppposisjon og meningsmotstand. Her i Norge viste debatten om unntakslovene hvor viktig demokratisk beredskap er i en krisetid.

For skolen betydde koronapandemien blant annet at mange sårbare elever mistet en trygg hverdag og et støtteapparat. Barn kan bli sårbare av ganske forskjellige årsaker i slike uvanlige tider. Vennefellesskapet som ble savnet eller hjemmesituasjonen som var belastende, kunne være årsaker. Hjemmeskole og karantene betydde at elevenes læring og sosiale samhandling med venner plutselig foregikk på digitale plattformer. I en slik situasjon kan mange elever bli sårbare, både i møte med feilinformasjon som kan skape frykt og panikk, og i møte med netthets. Når man sitter hjemme og mottar stygge meldinger eller kommentarer, kan hverdagen plutselig bli veldig mørk, og situasjonen oppleves håpløs.

Koronasituasjonen har vist at digital kompetanse ikke kan begrenses til ferdigheter som handler om å håndtere digital teknologi eller få tilgang til informasjon. Skolens oppgave består også i å forberede elevene til å bli digitale medborgere, som kan vurdere informasjonen de møter kritisk, som er reflekterte og ansvarsfulle når de produserer og sprer informasjon og som er respektfulle i sin digitale samhandling med andre.

Protestene som fulgte en politimanns drap på George Floyd i USA har også en sammenheng med Covid-19-pandemien, som rammet den svarte befolkningen mye hardere enn den hvite. «Black lives matter»-protestene rettes ikke bare mot rasistisk politivold, men har rettet søkelys mot et sammensatt system av institusjonell diskriminering og rasistiske holdninger, som strekker seg fra subtile former for nedsettelse til brutale overgrep.

Også i Norge har *Black lives matter* satt på agendaen hvordan mennesker med en hudfarge som

kan betegnes som svart, brun, melaninrik eller ikke-hvit, har opplevelser som spenner fra utestengelse til alvorlige krenkelser. Går det an å leve seg inn i erfaringer med rasistisk trakassering for de av oss som ikke selv er utsatt for det? Hvor mye empati og innsikt i egne privilegier må til for å kunne være solidarisk med de av oss som opplever rasisme? Reidun Fayes bidrag i denne utgaven handler om VR-pedagogikk. VR-briller gir en ganske realistisk opplevelse av et annet menneskes perspektiv. Faye drøfter det pedagogiske potensialet som ligger i å utsette seg for det ubehagelige som ligger i en opplevelse av rasisme – hvis kritisk refleksjon kobles til opplevelsen.

I rasismedebatten her i Norge blir flere ord brukt for å sette ord på utfordringene vi ser. Noen ord er mye brukt, som hverdagsrasisme. Andre er ganske nye i norsk sammenheng, som privilegier og hvithet. Språket vi bruker for å snakke om systematisk forskjellsbehandling av mennesker på grunn av sin bakgrunn, har blitt satt på dagsordenen. Hvordan sette de riktige ordene på virkeligheten, hvordan unngå stigmatisering eller nye krenkelser? Hvordan sette erfaringene inn i tolkningsrammer som kan bidra til endring? Dette er spørsmål som skolen må stille. Lærere må stille seg selv spørsmål om språket de bruker, elevene må bli kompetente til å reflektere over ordene som de bruker for å «kødde» – eller for å såre. Her er vi tilbake til fagfornyelsens fokus på kritisk tenkning. I en opphetet samfunnsdebatt kan skolen bidra til refleksjon over ulike tolkninger av begreper, og evnen til å forstå også den som bruker begreper annerledes.

Det positive som ligger i disse debattene, er at vi som samfunn har blitt nødt til å snakke om rasisme, vi får fortellinger om rasisme fra folk som har opplevd det selv, vi snakker om hudfargens betydning og ubehag. Dette gir skolen en sjanse, selv om forskning på undervisning om rasisme og

fordommer viser oss hvor vanskelig dette kan være. Når vi tematiserer rasisme, aktiverer vi både rasismens og antirasismens fortellinger.

2020 – året denne Dembra-publikasjonen utgis, er et år der vi på nytt må lære å leve i det uvisse. Samtidig åpner det seg nye rom for læring, innsikt og endring gjennom demokratisk samhandling. Å leve i det uvisse gir oss trening i å takle kompleksitet. Det er mye vi ikke vet, og som mennesker er det naturlig og nødvendig at vi søker svar. Men behovet for raske og sikre svar kan også føre til en forenkling av virkeligheten. Klarer vi derimot å omfavne det usikre, det tåkelagte og uvisse, åpner vi opp for ulike virkelighetsforståelser og for forskjellige fremtids-scenarioer. Å forholde seg til tvetydighet er en del av demokratisk beredskap.

Vi håper at denne utgaven av Dembra-publikasjonen gir deg som leser impulser og inspirasjon for din pedagogiske praksis og stoff for gode faglige samtaler.

OM DEMBRA

Dembra tilbyr veiledning, kurs og nettbaserte ressurser for forebygging av ulike former for gruppefiendtlighet, som fordommer, fremmedfrykt, rasisme, anti-semittisme og ekstremisme. Kjernen i Dembra er forebygging gjennom å bygge demokratisk kompetanse, med inkludering og deltakelse, kritisk tenking og mangfoldskompetanse som sentrale prinsipper. Tilbudet er rettet mot skoler og lærerutdanninger i Norge. Dembras fokus på undervisningspraksis, profesjonskompetanse og skolemiljø støtter skole og lærerutdanning med å virkeliggjøre fagfornyelsen og verdiene og prinsippene i læreplanens overordnede del.

DETTE HEFTET

Denne publikasjonen baserer seg på bidrag fra den nasjonale Dembra-konferansen i mars 2019, med tittelen «Utenforskap og medborgerskap: Myndiggjøring som redskap mot ekskludering og hat», samt faglige perspektiver utviklet gjennom Dembras kurs- og veiledningsarbeid. Temaene i årets publikasjon inkluderer ekskluderende språkbruk, forestillinger om norskhet, filosofisk samtale, bruk av VR-briller i undervisning og skolevalgets demokratiske betydning. Med dette håper Dembra å bidra med støtte og inspirasjon til skolenes arbeid med fagfornyelsen og overordnet del.